

KARŞILAŞTIRMALI BİR İNCELEME: TÜRKİYE’NİN 1990’LI YILLARDA BOSNA-HERSEK VE KOSOVA KRİZLERİNE YÖNELİK DIŞ POLİTİKASI

* Özgenur ÇAPUTLU

Özet:

1990 sonrası uluslararası sistemde önemli değişimleri barındıran yeni bir dönem başlamış; bu yeni dönemde ortaya çıkan bölgesel krizlere yönelik devlet politikaları uluslararası sistemdeki yeni güç dengesi içinde oluşturulmuştur. Bu bağlamda Türkiye’nin 1990 sonrasında oluşan krizlere yönelik dış politika yapım süreci bahsedilen sistemsel değişiklikten etkilenmiş; birtakım yerel faktörler ve karar alıcı/lider faktörü de bu dönemde Türk dış politika kararlarını etkilemiştir. Bu çalışma Türkiye’nin 1990’lı yıllarda gerçekleşen Kosova ve Bosna krizlerine yönelik dış politikasını karşılaştırmalı bir biçimde ele almaktadır. Bu çalışmada hem ulusal hem bölgesel hem sistemsel düzeydeki değişkenleri hem de insan faktörünü analize dahil ederek sağlıklı bir sonuç sunan neo-klasik realist dış politika inceleme yöntemi tercih edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bosna Krizi, Kosova Krizi, Birleşmiş Milletler, Türk Dış Politikası, Neo-Klasik Realizm

Abstract:

After 1990’s, a new term which had included significant changings, had started in the international system; government policies about new regional crises, which had appeared in this new period, had made in the area of this new balance of power in the international system. In this context, the period of making foreign policy of Turkey had affected from this systemical changing; also, some local factors and the factor of policy-maker/leader affect decisions of Turkish foreign policy in this term. This study handles Turkish foreign policy which had made about Kosovo Crisis and Bosnian Crisis which had happened in the 1990’s, in a comparative method. In this study, neo-classical realism, as a method about analysis of foreign policy and which includes national, regional, systemical variables and the factor of leader, has preferred by the author.

Key Words: Bosnian Crisis, Kosovo Crisis, United Nations, Turkish Foreign Policy, Neo-Classical Realism

* Yıldız Teknik Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü Yüksek Lisans Öğrencisi.
ozgenurcaputlu@gmail.com. Orcid: [0000-0002-8999-9476](https://orcid.org/0000-0002-8999-9476).

Giriş

1990 sonrası yakın siyasal çevrede yaşanan değişimlerin Türkiye’nin dış politika tavrını etkilemiş olduğu, yadsınamaz bir gerçektir. Bahsi geçen dönemde uluslararası sistemin iki kutuplu yapısı iyiden iyiye silikleşmiş ve sosyalist sistemlerin çöküşüyle Orta Doğu, Kafkaslar ve Balkanlarda meydana gelen siyasal dönüşümler, güç dengesi değişimlerine uyum sağlama ve siyasal çevrede istikrarı koruma anlayışıyla hareket eden Türkiye’yi dış politikada aktif olmaya yöneltmiştir.

1980’ler itibariyle mikro-milliyetçi hareketlerin yükselişe geçtiği Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti; Slovenya, Hırvatistan, Makedonya ve Bosna-Hersek olmak üzere dört federe devletin bağımsızlık ilân etmesiyle resmen dağılmaya başlamıştır. Ayrıca 1974 Anayasası ile özerkliği sağlanmış olan Kosova’nın söz konusu statüsünün zedelenmesiyle başlayan iç çatışmalar, 1990’lar ve sonrasında bölgede yaşanacak sancılı bir sürece sebebiyet vermiştir.

Yugoslavya, söz konusu dönemde hem küresel çaptaki uluslararası organizasyonların hem de Türkiye’nin politika üretme açısından en aktif olduğu bölgelerden biridir. Özellikle geniş çapta bir Türk diasporasının varlığı, tarihsel ve kültürel birlikteliğin yoğunluğu¹ ve bölgesel/küresel aktörlerin müdahil olduğu bir bölge olması sebebiyle Balkanlar 1990’lar boyunca Türk dış politikasının temel ilgi alanlarından birini ifade etmiştir.²

Türkiye’nin Bosna ve Kosova krizleri karşısında benimsediği politik duruşların karşılaştırmalı incelemesi, bu çalışmanın ana konusunu ifade etmektedir. İnceleme alanı olarak Bosna ve Kosova krizlerinin seçilmiş olması, Türkiye’nin 1990’lar boyunca izlemiş olduğu dış politikanın ana hatlarına uygun birer örnek oluşlarından kaynaklanmaktadır. Ayrıca her iki krize yönelik politik tavrın farklılaştığı noktalarda

¹ “Türkiye’nin Bosna-Hersek Savaşı’ndaki Politikası”, Uluslararası İlişkiler Portalı, (Çevrimiçi) <https://www.uiportal.net/turkiyenin-bosna-hersek-savasindaki-politikasi.html>, 7 Ocak 2016.

² İnan Yıldırımıldal, “Yugoslavya’nın Dağılması Sürecinde Türkiye’nin Uluslararası Örgütleri Krize Yönlendirme Çabaları”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C: XX, No: 3, 2018, s. 417.

Türkiye'nin hangi önceliklerle hareket ettiğinin tespitini yapmak, bu karşılaştırma ile mümkün gözükmemektedir.

Soğuk Savaş'ın bitiminde ABD'nin uluslararası politika yapımının en etkili aktörlerinden biri olarak birçok coğrafyada aktif hâle gelmesi kaçınılmaz biçimde Türkiye'nin izlemiş olduğu ittifak stratejilerinin yönünü belirlemiştir. Küresel çaptaki sistemsel değişiklik, bölgesel düzeyde de kendini göstermiş; bu dönemde Güneydoğu Avrupa'daki güç dengesi, uluslararası sistemin yapısına göre şekillenmiştir. Bu sebeple Türkiye'nin bölgeye yönelik politikalarını anlamlandırmak, küresel ve bölgesel düzeyde sistemin yapısını incelemekle mümkün olacaktır.

Klasik realizme Kenneth Waltz tarafından dahil edilen bir analiz düzeyi olarak uluslararası sistemin yapısını ve ittifak stratejilerini ele alması, güç dengesi kavramı üzerinden hareket etmesi gibi sebeplerle neo-realist teori, bu çalışma için uygun bir kuramsal çerçeve gibi görünmektedir ancak bu noktada Türkiye'nin söz konusu yıllarda krizlere yönelik izlediği dış politikayı anlamlandırırken incelenmesi gereken ulusal düzeydeki faktörlerin varlığı da unutulmamalıdır. Bu sebeple ulusal yapı faktörünü ve karar alıcı nitelikteki bireylerin dış politika kararı üzerindeki etkisini de göz önünde bulunduran neo-klasik realizm, neo-realist bakışı bir adım daha ileriye götürerek bu çalışmada yapılacak dış politika incelemesi için en etraflı ve uygun çerçeveyi sunmaktadır.

1. Türkiye'nin Yugoslavya Politikasına Neo-Klasik Realizmle Bakmak: Sistemin Yapısı ve Yerel Faktörlerin Durumu

1.1. Bir Dış Politika Analiz Yöntemi Olarak Neo-Klasik Realizm

Waltz, klasik realizmin ortaya koyduğu "uluslararası sahada devletlerin bütüncül ve bölünmez bir karar alma mekanizması olarak davrandığı" varsayımını reddetmiş ve farklı karakterdeki aktörlerin niçin benzer davranışlar sergilediğini sorgulamıştır. Bu soruya verilen cevap farklı aktörlerin etkilendiği ortak bir paydaya işaret etmektedir: uluslararası sistemin yapısı. Waltz'a göre uluslararası politikayı açıklama çabası,

indirgemeci bir anlayışla yalnızca uluslararası örgütler düzeyinde ya da yalnızca devlet içi düzeyde değil; bunların tümünü içerecek şekilde gerçekleşmelidir.³

Waltz’un sistemsel yaklaşımı, 1990’lı yıllarda Soğuk Savaş’ın bitişinin öngörülemediği gibi bazı hususları açıklamakta yetersiz kalmış⁴, bu durumda neo-realizmin revize edilmesi elzem olmuştur. Waltz’un uluslararası sistem yaklaşımını kapsayan ve buna birtakım ara değişkenler ekleyerek çok daha geniş bir ilişkiler ağını incelemeyi öngören neo-klasik realist teori, özellikle devletlerin dış politikalarını incelemeye kullanılacak bir yöntem olarak gündeme gelmiştir. Özgün Erler Bayır, neo-klasik realizmin hem klasik hem de yapısalcı realist yaklaşımları sentezleyici yapısını şöyle ifade etmektedir:

“Bugün ‘neo-klasik realizm’ olarak adlandırılan yaklaşım, hem Morgenthau’nun geliştirdiği klasik realizmin varsayımlarını temel almakta hem de Waltz tipi neo-realizmin katkılarını önemsemektedir. Bu da bir bakıma her iki bakış açısının dengeli bir biçimde bir araya getirilmesi şeklinde yorumlanabilir. Burada daha ziyade, dış politika analizinde iç ve dış faktörlerin bir araya getirilerek yani harmanlanarak oluşturulmuş bir denge söz konusudur. Neo-klasik realist yaklaşım, Waltz tipi yapısal-sistemci realizm ile Morgenthau’nun klasik realizminin bir sentezini oluşturmaya çalışmaktadır. Bu sayede günümüz dünyasında yaşanan gelişmelerin daha iyi analiz edilebilmesi hedeflenmektedir.”⁵

Gideon Rose, bu yeni realist yöntemin temel sorularının, devletin belirli bir dış politika eylemini açıklamak üzere sorulan sorular olduğundan bahsetmektedir;⁶ dolayısıyla neo-klasik realizmin buna ilişkin cevapları, devletlerin dış politika eylemlerini açıklar niteliktedir.

Neo-klasik realist yöntem, dış politika incelemeleri için farklı düzeylerde değişkenlerden oluşan bir bütün sunmaktadır. Bu değişkenler bağımlı, bağımsız ve ara değişkenlerdir. Mantıksal bir ilişki kurulduğunda bağımlı değişken, diğerlerine bağlı

³ Kenneth Waltz, “Uluslararası İlişkiler Kuramı”, **Uluslararası İlişkiler Kuramı ve Dünya Siyasal Sistemi**, Ed. Kenneth Waltz, George Quester, Çev. Ersin Onulduran, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1975, s. 84’ten aktaran Yeldar Barış Kalkan, **Uluslararası İlişkiler Disiplininde Realist Paradigma**, Ankara, Nobel Yayınları, 2018, s. 107.

⁴ Mehmet Ali Tuğtan, “Güç, Anarşi ve Realizm”, **Küresel Siyasete Giriş**, Ed. Evren Balta, İstanbul, İletişim Yayınları, 2014, s. 126.

⁵ Özgün Erler Bayır, “Uluslararası İlişkilerde Neo-Realist Ekolden Neo-klasik Realist Ekole”, **Uluslararası İlişkilerde Teoriden Pratiğe Güncel Yaklaşımlar**, Ed. Sibel Turan, Nergis Özkural Köroğlu, Bursa, Dora Yayınları, 2015, s. 58.

⁶ Gideon Rose, “Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy”, **World Politics**, C: I, No: 51, 1998, s.147’den aktaran Samet Yılmaz, “Neo-klasik Realizm: İlerletici mi? Yozlaştırıcı mı? Lakatosyan Bir Değerlendirme”, **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, No: 46, 2015, s. 14.

olarak oluşan “dış politika” olarak ifade edilebilir.⁷ Bu denklemde bağımsız değişkenler ise uluslararası sistem ve bölgesel alt sistem olmaktadır.

Neo-klasik realizm, bağımsız değişkenlerin yanına lider ve ulusal yapı şeklinde iki yerel faktörü de ekleyerek inceleme alanına sokmaktadır. Liderin yani karar alıcının incelenmesi, neo-klasik realist yöntemin temel varsayımlarından birinin, devletin dış politikasını şekillendiren şeyin devletin bütüncül yapısından çok devleti yöneten kişi olduğu yönünde olmasından kaynaklanmaktadır. Fareed Zakaria, uluslararası ilişkilerdeki temel aktör olma niteliğini devletten öte devlet adamlarına yüklemiştir.⁸ Aydın Şihmantepe, dış politika analizlerine ilişkin, direkt karar alıcılar üzerinden bir tanımlamaya gitmektedir: “Dış politika analizini en yalın şekilde bireysel veya bir grup olarak eylemde bulunan karar alıcıları merkeze yerleştirerek yapılan akademik çalışma alanı olarak tanımlamak mümkündür.”⁹ Benzer bir yorum, Faruk Sönmezoğlu’nun şu cümlelerinden yola çıkılarak da yapılabilir:

“Dış politika klasik olarak, uluslararası sistemde bir aktör tarafından yürütülen resmî dış ilişkilerin toplamı olarak tanımlanmaktadır. Ve bu aktör de genellikle devlet olarak kabul edilmektedir. Ancak dış politikanın açıklanması bir liderin çocukluk yaşantısından uluslararası sistemin özelliklerine dek uzanabilir.”¹⁰

Ara değişkenler bağlamında incelenen ulusal yapı değişkeni ise dış politika yapım sürecinde kamuoyunun inisiyatifini ve karar alıcıyı etkileme kapasitesini ifade etmektedir. Böylece neo-klasik realist yöntem; çıkar grupları ve iktidarı etkileme potansiyeline sahip diğer toplumsal aktörler ile devlet içi askerî ve siyasi kurumların kapasitelerini de analiz sürecine dahil ederek,¹¹ daha sağlıklı bir inceleme yapma fırsatı tanımaktadır. Dolayısıyla klasikleşmiş yaklaşımlara farklı düzeyde boyutlar ekleyen neo-klasik realizm, dış politika incelemeleri için en geniş yelpazeyi sunmaktadır. Bu görüşü Nurcan Özgür Baklacioğlu’nun şu cümleleriyle desteklemek mümkündür:

“Yeni-gerçekçiliğin sistemin belirleyiciliğine dair savları sorgulayan neo-klasik gerçekçilik ise devlet dış politikasının devletin uluslararası sistem içerisindeki konumu

⁷ Sami Kiraz, “Dış Politika Analiz Modeli Olarak Neo-Klasik Realizm: İkinci Dünya Savaşı Sırasındaki Türk Dış Politikasının Analizi”, **Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, No: 20, 2018, s. 422.

⁸ Kalkan, **a.g.e.**, s. 139.

⁹ Aydın Şihmantepe, **Türk Dış Politikasında Bir Lider Süleyman Demirel**, İstanbul, Cinius Yayınları, 2019, s. 23.

¹⁰ Faruk Sönmezoğlu, Özgün Erler Bayır, “Dış Politika Analizinde Temel Ögeler”, **Dış Politika: Karşılaştırmalı Bir Bakış**, Ed. Faruk Sönmezoğlu, Özgün Erler Bayır, İstanbul, Der Yayınevi, 2014, s. 5.

¹¹ Kalkan, **a.g.e.**, 140.

ve maddî kapasitesi bağlamında şekillendiği varsayımını benimsemektedir. Bununla birlikte, yeni-gerçekçilerden farklı olarak neo-klasik gerçekçiler, iç siyasal etken ve aktörlerin etkisiyle sistemin dış politikalar üzerindeki etkisinin Waltz’ın öngördüğünden çok daha karmaşık ve dolaylı olduğunu ileri sürerler. Bu bakımdan eski davranışçı Stephen Walt’ın öncüleri arasında olduğu neo-klasik gerçekçiler, dış politika analizlerinde coğrafi konumdan, dış politika yapımında yer alan aktörlerden dış politikadaki algılara kadar uzanan çok sayıda ayrıntılı yapısal, sosyal ve psikolojik değişkeni dikkate alabilmektedirler.”¹²

Neo-klasik realist yaklaşım, en genel anlamıyla realist paradigmanın inceleme alanını genişleten, açıklayıcı niteliği çok daha yüksek, kapsayıcı ve sentezci yeni bir bakış açısını ifade etmektedir.¹³ Bu sebeple incelenen konuya bu paradigma üzerinden yaklaşmanın, çalışmayı kapsayıcı ve açıklayıcı kılacağı düşünülmektedir.

1.2. Soğuk Savaş Sonrası Uluslararası Sistemin Yapısı ve Bölgesel Alt Sistem Olarak Balkanlar

1990 sonrası uluslararası sistemin durumunu realizm ilkeleriyle, küreselleşme olgusuyla ve üretilen yeni kavramlarla bağlantılı olarak ele almak mümkündür. Soğuk Savaş’ın, Sovyetler Birliği’nde 1985 yılında yönetime gelen reformcu iktidarın liberalleşme yönündeki politikalara yönelmesi sonucu çatışmasız olarak biteceğini öngöremeyen Kenneth Waltz, savunduğu “ebedî anarşi” olgusu ve yaptığı “çift kutuplu” sistem güzellemesi sebebiyle eleştiriye tabi tutulmuştur.¹⁴ Soğuk Savaş’ın bitişiyle uluslararası sistemin yapısında meydana gelen değişimler şu şekilde özetlenebilir:

“1991’de Sovyetler Birliği’nin dağılmasıyla başlayan ilk dönemde küreselleşmenin ekonomik ve siyasal açılarından Batı modelinin etkisi altında gelişimine devam ettiği, uluslararası sistemde Avrupa Birliği, Japonya ve Çin gibi aktörlerin güç kazanmalarına rağmen temelde ABD’nin liderliğine dayalı bir tek kutuplu güçler dengesinin öne çıktığı ve özellikle 1992-94 dönemiyle birlikte şiddet kazanan bölgesel krizlerin dünya siyasetinin ana gündemini oluşturmaya başladığı söylenebilir.”¹⁵

Sovyetler Birliği’nin resmen dağılması ve çeşitli coğrafyalarda liberal reformların yükselişe geçmesi, uluslararası kamuoyunda çok merkezlilik-tek merkezlilik

¹² Nurcan Özgür Baklacioğlu, “Uluslararası İlişkiler Disiplininde Dış Politika Analizinin Gelişimi”, **Dış Politika: Karşılaştırmalı Bir Bakış**, Ed. Faruk Sönmezoğlu, Özgün Erişim, İstanbul, Der Yayınevi, 2014, s. 53.

¹³ Yılmaz, **a.g.e.**, s. 15.

¹⁴ Tuğtan, **a.g.e.**, s. 125.

¹⁵ Emre Erşen, “Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Dünya Siyaseti”, **Uluslararası İlişkilere Giriş: Tarih, Teori, Kavram ve Konular**, Ed. Şaban Kardeş, Ali Balcı, İstanbul, Küre Yayınları, 2016, s. 41.

tartışmalarına kapı aralamıştır. Çin gibi yeni güçlerin yükselmesiyle çok kutuplu bir uluslararası sistem yapısı gözlenmeye başlamıştır ancak 2000'lere dek bölgesel krizlere ilişkin uluslararası politikanın ABD'den büyük oranda etkilenecek şekilde şekillenmesi uluslararası sistemde hegemon gücün kim olduğu hususunda bahsi geçen tartışmalara sebebiyet vermiştir. Sovyetler Birliği'nin dağılması, ABD'nin Soğuk Savaş'ın galibi ve dünyanın mutlak hâkimi olduğu anlamına gelmemekle birlikte; küresel düzeyde güç dengesini büyük oranda ABD'nin lehine değiştirmiştir.

Küreselleşme olgusu, yarattığı küresel güvensizlik algısı ile birlikte “yeni savaş” şeklinde bir kavram gündeme getirmiştir. Yeni savaşlar, devletlerden çok devlet dışı aktörlerin politika ürettiği ve mücadelenin jeopolitik hedefler ve ideolojik amaçlar üzerinden değil de kimliksel ve kültürel kodlar üzerinden şekillendiği savaşlar olarak ifade edilmektedir.¹⁶ Bosna-Hersek ve Kosova'da yaşanan krizler, etnik çatışma unsurunu içinde barındıran yeni savaşlar olarak ifade edilmektedir. Birleşmiş Milletler ve NATO gibi küresel düzeydeki yapılanmaların söz konusu krizlere ilişkin müdahalelerinin yoğunluğu da bu kanıyı destekler niteliktedir.

Küresel güvensizlik algısının yükseldiği ve yeni güvenlik terimlerinin üretildiği bu dönemde, uzun dönem liberal blokun küresel düzeydeki etkin savunma örgütü olma görevindeki NATO'nun işlevselliği sorgulanmıştır. 1990 sonrası Sovyet tehdidinin ortadan kalkmasıyla birlikte NATO'nun varlık nedeni yeniden gözden geçirilmiş; dönemin değişen şartlarında NATO için yeni işlevler tanımlanmıştır:

“Demokratik kurumların geliştirilmesi ve hiçbir ülkenin bir Avrupa ülkesini tehdit edemeyeceği veya zor kullanma baskısı ortaya koyamadığı bir tarzda istikrar ve güvenliğin sağlanması; NATO Anlaşması'nın 4. maddesi olan istişare maddesinde de öngörüldüğü üzere risk oluşturan muhtemel gelişmeler dâhilinde çabaların çıkarılara uygun bir şekilde koordine edilmesi için Atlantik ötesi bir forum oluşturulması; üye ülkelerin topraklarına yönelik tehdit ve saldırıları caydırmak ve üye ülkeleri savunmak; Avrupa'da stratejik dengeyi korumak...”¹⁷

Bu dönemde dünya siyasetinde ön plana çıkan temel kavramlardan biri de “bölgesel kriz” kavramıdır. 1990'lara dek bölgesel kriz olarak nitelendirilebilecek olayların anavatanı Orta Doğu iken, bu dönem itibarıyla Yugoslavya'da, eski Sovyet nüfuz

¹⁶ Aslı Çalkıvık, “Soğuk Savaş ve Sonrası Güvenlik Siyaseti”, **Küresel Siyasete Giriş: Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler, Süreçler**, Ed. Evren Balta, İstanbul, İletişim Yayınları, 2014, s. 294.

¹⁷ Murat Gül, “Kuruluşundan 21. Yüzyıla: 1990'larda NATO'da Devamlılık ve Dönüşüm”, **Akademik İncelemeler Dergisi**, C: X, No: 1, 2015, s. 258-259.

bölgelerinde ve Orta Asya’da yaşanan iç savaş ve etnik çatışmalar, yeni bölgesel kriz alanlarının varlığına işaret etmektedir.¹⁸ Bosna-Hersek ve Kosova bunalımları bölgesel kriz olarak değerlendirildiğinde, Balkanların sistem içerisindeki durumu, buraya ilişkin politikaların yapımında belirleyici olmaktadır. Bu sebeple Balkanlar, Türkiye’nin Yugoslavya politikasını etkileyen bir bölgesel alt sistem olarak ifade edilmektedir. Soğuk Savaş’ın bitişiyle çift kutuplu dünya düzeninin sona ermesi, kaçınılmaz biçimde bölgesel alt sistemlerdeki yapıyı değiştirmiştir. Sistemsel dönüşüm sonrası Balkanları şu şekilde tasvir etmek mümkündür:

“Bu dönüşüm Yugoslavya’da, bölge halklarından gücü elinde bulunduranın diğerini yok etmeye çalıştığı silahlı bir çatışma hâlinde olmuştur. Bulgaristan, Romanya ve Arnavutluk gibi ülkeler ise kendi iç siyasi yapılarını, demokrasi ve kapitalist ekonomi normlarına göre tekrar düzenlemek zorunda kalmıştır. Dolayısıyla Soğuk Savaş döneminde ideolojik olarak bölünen Balkanlar, yeni dönemde çatışma sonrası entegrasyon sürecini yaşamaktadır. Balkan ülkelerinin her birinin kendi içerisindeki azınlıkların varlığı, sınır sorunları, yapısal iç sorunlar bu bölgenin birbirine olan benzer özellikleridir.”¹⁹

Bu yorum aynı zamanda etnik çatışmaya vurgu yaparak Yugoslavya’daki çatışmaları yeni savaş kapsamında değerlendiren anlayışı doğrulamaktadır. Ayrıca yeni savaş kavramının uluslararası örgütlere yüklemiş olduğu müdahaleci tavır, Birleşmiş Milletler’in Yugoslavya’ya ilişkin politikalarında rahatlıkla görülmektedir.

Dünya genelinde sosyalist yapıların radikal biçimde dönüşmeye başlamasıyla eşzamanlı olarak Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti dağılmaya başlamış; 1991 yılında Slovenya ve Hırvatistan’ın başlatmış olduğu bağımsızlaşma hareketlerine aynı yılın son aylarında Makedonya ve Bosna-Hersek de katılmış; bu durum Sırbistan’ın hoşnutsuzluğuna sebep olmuş ve bölgede etnik çatışmalar baş göstermiştir. Bu kırılmalar Türkiye nezdinde kendisini çevreleyen siyasal coğrafyada istikrarsızlık unsurları olarak yorumlanmıştır. Türkiye bu istikrarsızlıkların üstesinden gelmek adına uluslararası kamuoyuyla beraber hareket etmiştir. Bu noktada Türkiye’nin ayrıca AB ve ABD’ye kendi önemini kanıtlama amacının olduğunu da

¹⁸ Erşen, **a.g.e.**, s. 41.

¹⁹ Alpaslan Kır, “Türkiye’nin Makedonya Politikasının Balkan Politikası İçerisindeki Yeri”, Yüksek Lisans Tezi, T.C. Genelkurmay Başkanlığı Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, 2008, s. 30.

belirtmek gerekmektedir.²⁰ Ancak bölgedeki sorunların çözümüne yönelik politikalarda AB ve ABD arasında uyum sağlanması zorlaşmaktadır çünkü AB ve ABD'nin Yugoslavya'ya ilişkin yorumları birbirinden farklılık arz etmektedir:

“Sonuncu fakat oldukça önemli bir faktör de ABD'nin ve Avrupa'nın dünya düzeni ve bir alt-sistem olarak Avrupa'da düzen ile ilgili görüşleridir. Fransa, genelde ABD'nin küresel liderliğine özelde ise Avrupa sorunlarına Amerika'nın müdahil oluşuna itiraz etmiştir. Nitekim Fransa Avrupa dışı bir coğrafi alanda gelişen Körfez krizi ve savaşı süresince birçok noktada ABD'den bağımsız bir dış politika tutumu benimsemiştir. Çünkü Fransa, tek kutuplu değil, çok kutuplu bir dünyadan yanadır. Soğuk Savaşın hemen sonrasında ABD'nin Kıta Avrupası sorunlarının çözümüne yakın ilgi duyması, Fransa'nın itirazlarını daha yüksek sesle telaffuz etmesine yol açabilecek bir gelişmedir. Amerikan yönetimi ise Fransa'dan yükselmesi olası itirazların dışında, AB'nin uluslararası barış ve güvenliği bozan/bozması olası sorunlar karşısında daha büyük sorumluluk üstlenmesini istemiştir. Bu bağlamda değerlendirilen ilk sorun Yugoslavya sorunu olmuştur.”²¹

Bir bölgesel alt sistem olarak Avrupa'ya bakıldığında, AB'nin buradaki problemlere ilişkin etkin bir plan geliştiremediği görülmektedir. Bu durum, AB üyesi ülkelerin bölgedeki çıkarlarının farklılaşması ve kendilerince güç dengesini sağlamaya görece daha fazla önem vermeleriyle ilişkilidir.²² Bu dönemde AB'nin Türkiye'ye sıcak bakmamasının²³, Türkiye'yi bölgede ABD ile yapılacak ittifaklara yönlendirdiği söylenebilir. Bu şartlar altında ABD'nin bölgedeki etkin rolü pekişmiş; AB ise Yugoslavya'ya ilişkin politika üretme bağlamında geri kalmıştır.

1991 yılının sonlarında bağımsızlık iddia eden Bosna-Hersek, 1992 yılının başlarında resmî olarak kendi kaderini tayin etme yoluna gitmiştir. 1992 yılının Şubat ayında Bosna-Hersek'te yapılan referandum sonucunda halkın % 64'lük bir kesimi bağımsızlığa evet demiş; böylece Bosna'nın bağımsızlığı kamuoyu nezdinde de resmîleşmiştir.²⁴

Bosna, uluslararası kurumların onayı ile bağımsızlığını meşrulaştırmış olsa da bölgede yükselen nabzın bir savaşa evrilmesine ne Bosna ne de bölgesel ve küresel güçler engel olabilmıştır. 1992 yılının Nisan ayında Bosna-Hersek başkenti Saraybosna'nın

²⁰ Halil Akman, “Yugoslavya'nın Dağılıma Sürecinde Türkiye'nin İç Siyasi Durumu ve Dağılmaya Yaklaşımı”, **Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi**, No: 16, 2015, s. 141.

²¹ Hüseyin Emiroğlu, Muhammed Faruk Çakır, “Yugoslavya'nın Dağılıma Sürecinde Trans-Atlantik Dış Politika Parametreleri (1990-1995)”, **Avrasya Etüleri Dergisi**, C: I, No: 33, 2008, s. 94.

²² **A.g.e.**, s. 96.

²³ Akman, **a.g.e.**, s. 141.

²⁴ Şule Kut, **Balkanlarda Kimlik ve Egemenlik**, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005, s. 56.

kuşatılması ile resmî olarak başlayan, etnik temizlik uygulamalarının²⁵ hayata geçirildiği, insan hakları ihlallerinin yaşandığı, 1992 ve 1995 yılları arasında süren Bosna Savaşı sırasında Birleşmiş Milletler müdahale politikaları hazırlamış ve Türkiye bu politikaların uygulanmasına destek vermiştir.

Kosova’nın bağımsızlığını kazanma süreci, Bosna’ya göre daha uzun bir zaman dilimini kapsamaktadır. Altı özerk cumhuriyetin (Bosna-Hersek, Makedonya, Slovenya, Karadağ, Sırbistan ve Hırvatistan) bir arada olduğu Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti döneminde oluşturulmuş 1974 tarihli Yugoslav Anayasası, Kosova ve Voyvodina’ya özerklik statüsü tanımıştır.²⁶ 1989 yılında Sırbistan’ın bu özerkliği kaldırarak söz konusu anayasal statüyü değiştirmek istemesi, 1990’lardan 2008’e dek devam eden çatışmalı bir sürece kapı açmıştır. Kosova’ya ilişkin uluslararası teamüller bu süreçte gözden geçirilmiş; uluslararası hukuk kurumları ezber bozarak da olsa 2008’de Arnavutların lehine bir karar almış ve Kosova, uluslararası kamuoyu tarafından tanınmaya başlamıştır.

58

Türkiye, Bosna ve Kosova’nın bağımsızlığını tanıma bağlamında uluslararası kamuoyuyla birlikte hareket etmeyi tercih etmiş, Birleşmiş Milletler’in bölgede uyguladığı politikalara askerî ve siyasi bağlamda destek vermiştir. Dolayısıyla Türkiye’nin 1990’lı yıllarda yükselen Bosna ve Kosova krizlerinde izlemiş olduğu dış politika, küresel ve bölgesel aktörler ile uyum ve işbirliği içinde hayata geçmiştir. Baskın Oran bu durumu kısaca şöyle özetlemektedir:

“1990’larda Balkanlarda sosyalist rejimler çökmüş, milliyetçilik yükselmiş, Yugoslavya iç savaş sonunda kanlı bir şekilde dağılmıştı. Türk dış politikası bu süreçte özellikle Bosna ve Kosova’daki çatışmalarda etkin bir diplomatik ve askerî faaliyet yürütmüş, bazı istisnalar dışında tek taraflı girişimlerden kaçınıp ABD’yle ve uluslararası örgütlerle ortak hareket etmişti.”²⁷

Türkiye’nin Yugoslavya politikası, bölgesel ve küresel düzeydeki güç dengesinden etkilenecek şekilde şekillenmiş; AB’nin Yugoslavya’ya ilişkin verimli politika üretmemesi ve bölgede ABD’nin etkili güç halinde olması Türkiye’nin izlediği ittifak siyasetine

²⁵ Christopher Bennett, **Yugoslavia’s Bloody Collapse**, Londra: Hurst & Company, 1995, s. 190.

²⁶ Öksüz, **a.g.e.**, s. 28.

²⁷ Baskın Oran, **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı’ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt III (2001-2012)**, İstanbul, İletişim Yayıncılık, 2013, s. 690.

yön vermiştir. Bu bağlamda bir bölgesel alt sistem olarak Avrupa'nın yapısının, Türkiye'yi Yugoslavya krizleri konusunda ABD ve BM ile ittifak eksenli dış politika yapımına yönelttiğini söylemek mümkündür.

1.3. Ara Değişkenler: Karar Alıcı Etkisi ve Ulusal Yapı Faktörü

1980'ler ve 1990'larda Türkiye'nin dış politikasına yön veren parametreleri değerlendirirken, Turgut Özal gibi baskın nitelikte bir karar alıcıyı analizin "lider" değişkeni başlığı altında incelemek gerekmektedir. 1983'te iktidara gelen Özal'ın 1993 yılında vefatına kadar takip ettiği aktif dış politika anlayışı²⁸, Türkiye'nin Yugoslavya politikasının biçimlenmesinde büyük ölçüde belirleyici olmuştur.

Özal, iktidarı boyunca Türkiye'yi çevreleyen siyasal coğrafyanın üç tarafında aktif siyaset izlemek istemiştir. Bununla birlikte Özal, dış politika üretmede siyasal sorumluluk açısından ezber bozacak tavırlar sergilemiştir.²⁹ Parlamenter sistemin gereklerine göre siyasal sorumluluğu üstlenen kişi cumhurbaşkanı değildir; buna rağmen Özal cumhurbaşkanı sıfatıyla, politikaya yön veren baskın karakterli ve karizmatik bir lider olmuştur. Sönmezoğlu, Özal'ın bu niteliğine şöyle gönderme yapmaktadır:

"... Cumhurbaşkanı Turgut Özal hükümetin dış politika oluşturma inisiyatifine önemli ölçüde ortak olmuş hatta zaman zaman inisiyatifi ele alarak dış politikayı doğrudan oluşturmaya yönelmiştir. Bu görünümüyle Türkiye'nin dış politika oluşturma süreci Fransa'nın yarı-başkanlık sistemi uygulamalarıyla kıyaslanabilecek bir görünüm kazanmıştır. Millî Güvenlik Kurulu içerisinde etkisini kabul ettiren Özal, özellikle, Dışişleri Bakanlığı bürokrasisi ve Dışişleri Bakanını da çoğu zaman dışlayan tutumuyla belirginleşmiştir."³⁰

Türkiye'nin Balkanlarda, Kafkaslarda ve Orta Doğu'da aktif siyaset izlemesi yönünde bir çizgiyi benimseyen Özal'ın Balkanlarda, ortak kültürel aidiyetler üzerinden kurmaya çalıştığı bağlantılar dikkate değerdir:

"Özal değişik oranlarda Müslüman azınlık barındıran Balkan ülkeleriyle de yakın ilişkilere girdi. Ölümünden iki ay önce, 1993 Şubat'ında Özal, Bulgaristan, Makedonya, Arnavutluk ve Hırvatistan'ı ziyaret ettiğinde, bu durum tarihi bir adım olarak nitelendirildi. Cengiz Çandar gibi bazı gözlemciler de bunu Balkan Müslümanlarına karşı

²⁸ Muhittin Ataman, "Özalist Dış Politika: Aktif ve Rasyonel Bir Anlayış", **Bilgi Dergisi**, C: VII, No: 2, 2003, s. 50.

²⁹ Fuat Aksu, "Türk Dış Politikası Krizlerinde Hükümetler, Cumhurbaşkanları ve Başbakanlar", **Uluslararası İlişkiler Akademik Dergi**, C: XIII, No: 59, 2018, s. 77.

³⁰ Faruk Sönmezoğlu, "Soğuk Savaş Sonrası Türk Dış Politikasının Analizi İçin Bir Çerçeve", "Uluslararası İlişkiler Disiplininde Dış Politika Analizinin Gelişimi", **Dış Politika: Karşılaştırmalı Bir Bakış**, Ed. Faruk Sönmezoğlu, Özgün Erler Bayır, İstanbul, Der Yayınevi, 2014, s. 593.

iyi niyet, Yugoslavya ve Yunanistan’a karşı da çevreleme politikası olarak yorumladı. Gerçekten de ziyaretinden sonra Özal, bölgede Türkiye için en etkili gücün İslam olduğunu dile getirdi ve dini cemaatlere bölgede dini faaliyetlerde bulunmalarını tavsiye etti. Balkanlarda ‘Slav-Ortodoks Hristiyan Bloğunu’ ‘Osmanlı-İslam’ unsuru ile dengelemeye çalıştı.”³¹

Özal’ın söylemlerindeki İslâmî ve Osmanlıcı vurgular, bu dönemde Balkanlarda bazı çevreler tarafından tehdit olarak algılanmıştır. Yunanistan ve Sırbistan başta olmak üzere bazı devletler, Türkiye’nin Balkan Müslümanları ve Türk diasporası üzerinden bölgede bir Müslüman eksen yaratmak istediği ve Balkanlarda İslâm kartını oynadığı şeklinde bir algıyla politika üretmişlerdir.³² İnan Rüma, Yeni Osmanlıcılık söyleminin, Balkanlar nezdinde Türkiye’nin Bosna ve Kosova politikalarını simgelediğini ifade etmektedir.³³ Bu hususta bir diğer ifade şöyledir:

“Neo-Osmanlıcılık, iç ve uluslararası güçlerin arasındaki etkileşimin kesişme noktasında diyalektik bir sonuç olarak ortaya çıkmış; ulusal kimlik ve çıkar oluşumları üzerine yapılan tartışmalar için verimli bir zemin hazırlamıştır. Her ne kadar kimliğin tekrar tanımlanmasında en önemli rolü iç dönüşümler oynamış olsa da; dış olaylar, mesela Bulgaristan’ın 1985’te Müslümanları sınırdışı etmesi, Orta Asya devletlerinin bağımsızlığı ve Yugoslavya’nın parçalanması da dar laik ulusal ideolojinin yıkılmasında belirleyici rol oynamıştır. Türk toplumu, Türk kimliğinin tanımının Anadolu ve Avrupa merkezli batılılaşmadan daha fazlasını içerdiğini giderek daha çok fark etti. Müslüman toplulukların Balkanlarda siyasi çıkışı ve Bosna-Hersek’ten Batı Çin’e uzanan daha geniş ‘Türk dünyası’ yeni bir Osmanlı-Türk kimliği anlayışını özendirdi.”³⁴

Fuat Aksu ise “İslam eksenini” unsurundan şu şekilde bahsetmektedir:³⁵

“Ancak dönemin Cumhurbaşkanı Özal’a göre, Soğuk Savaş sonrası dönemin şekillenişindeki zorluklara rağmen Türkiye’nin girişim ve rekabet gücü yeni dönemde üç önemli sahada; Balkanlar, Kafkaslar ve Orta Doğu’da etkileşime girecektir. Özal’a göre; ‘... Osmanlı Balkanlarda bir Müslüman kuşak meydana getirmiş... Bunların gözü Türkiye’dedir. Yani yardım istedikleri yer Türkiye’dir... Türkiye büyük bir ülke ise bu konularda biraz daha aktif bir politika izlemek durumundadır.’”

Tanıl Bora, Balkanlarda bir tehdit algısı oluştuğu kanısını destekleyecek biçimde, Boşnakların Türklerle kültürel benzerliğine gönderme yaparak şunları söylemektedir:

³¹ Ataman, **a.g.e.**, s. 56.

³² Utku Kırıldökme, “Yunanistan’ın Türkiye Algısı Çerçevesinde Oluşan Balkan Politikası”, **Avrasya Etüdüleri**, C: II, No: 50, 2016, s. 61.

³³ İnan Rüma, “Türkiye’nin Bosna-Hersek ve Makedonya Politikası: Etkin İstikrar”, **XXI. Yüzyılın Türk Dış Politikasının Analizi**, Ed. Faruk Sönmezoğlu, Nurcan Özgür Baklacioğlu, Özlem Terzi, İstanbul, Der Yayınları, 2012, s. 454.

³⁴ Hakan Yavuz, “Değişen Türk Kimliği ve Dış Politika: Neo-Osmanlıcılığın Yükselişi”, **Türkiye’nin Dış Politika Gündemi: Kimlik, Demokrasi, Güvenlik**, Ed. Şaban Çalış, İhsan Dağı, Ramazan Gözen, Ankara, Liberte Yayınları, 2001, s. 53.

³⁵ Fuat Aksu, “Kosova Krizi’nde Türkiye’nin Dış Politikası”, **YDÜ Sosyal Bilimler Dergisi**, C: III, No: 1, 2010, s. 55.

“Batı bu kez Osmanlı’yı çökertmenin değil, Türkiye’nin bir bölgesel güç olmasını engellemenin peşindedir. Özellikle Bosna-Hersek’e ilişkin batı politikası, Yugoslavya sorununun çok boyutlu çetrefil yapısı dikkate alınmadan, ‘son tahlilde’ Türkiye’ye karşı bir komplo olarak yorumlanabilmektedir. Buna göre, Avrupa nasıl geçen yüzyıl dönümünde Osmanlı’yı yıkmak için Balkanlardaki milli bağımsızlık hareketlerini desteklediyse; şimdi de Türkiye’nin bölgedeki nüfuzunu engellemek için, yüzünü İstanbul’a dönecek bir bağımsız Bosna-Hersek devletinin kurulmasını engellemek istemektedir.”³⁶

Türkiye’nin Balkanlara yönelik dış politikasının “Neo-Osmanlılık” şeklinde yorumlanması Türkiye’yi rahatsız etmiştir. Bölgedeki azınlıkların haklarının muhafazası Türk dış politikasının daima öncelikleri arasında olmuş ancak Türkiye Yugoslavya politikasını birincil olarak bu hedefle oluşturmamıştır. Türkiye hem bölgede aktif olmak istemiş hem de diaspora üzerinden bölgede çıkar güden bir devlet görünümünü sergilememeye özen göstererek dengeleyici ve hassas bir dış politika izlemiştir.

Bosna Savaşı sırasında Türkiye’yi yönetmekte olan DYP-CHP iktidarının Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin’in, Bosna ile yoğun bir diplomasi içine girmesi,³⁷ karar alıcıların Balkanlara yönelik aktif siyasetinin başka bir göstergesidir. Özal’ın ölümünden sonra Süleyman Demirel cumhurbaşkanı olmuş; o da Özal gibi dış politika kararları üzerinde etkili bir lider olma özelliği göstermiştir ancak Demirel, aynı dönemdeki diğer hükümetler ile uyumlu hareket etmiş, kendine tanınan siyasal statüyü aşacak şekilde davranmamıştır.³⁸

1998 yılında olayların şiddetlenmesi üzerine Kosova dünya kamuoyunun gündeminde önemli bir yer tutmuş; Balkanları dış politikasının önemli bir sahası hâline getiren Türkiye’nin gündemi de bundan kaçınılmaz bir biçimde etkilenmiştir. Türkiye bu yıllarda Kosova krizine ilgi duymuş, karar alıcılar Balkanlara yönelik aktif siyaset anlayışını devam ettirmişlerdir. Birgül Demirtaş Coşkun, Cumhurbaşkanı Demirel’in iktidarda olduğu bu dönemde, Balkanlardaki bir ziyaretini şöyle aktarmaktadır:

“Bu kapsamda 15 Temmuz 1998’de Arnavutluk’u ziyaret eden Cumhurbaşkanı Demirel, çatışmaların sona ermesi için Türkiye tarafından hazırlanan planı açıkladı. Plan özette şiddetin hemen durdurulması, Kosovalı Arnavutların temel insan haklarının tanınması, savaştan tarafların kısa sürede aralarında diyalog başlatmaları ve tüm yerinden edilmiş

³⁶ Tanıl Bora, “Türk Millî Kimliği, Türk Milliyetçiliği ve Balkan Sorunu”, **Yeni Balkanlar Eski Sorunlar**, Ed. Kemali Saybaşılı, Gencer Özcan, İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 1997, s. 200.

³⁷ Hikmet Öksüz, “Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin Balkan Politikası”, **Türk Dış Politikası Cumhuriyet Dönemi Cilt 2**, Ed. Mustafa Bıyıklı, İstanbul, Gökkuşbu Yayınları, 2008, s. 42.

³⁸ Aksu, “Türk Dış Politikası Krizlerinde”, s. 87.

kişilerin memleketlerine geri dönmelerine izin verilmesi temeline dayanıyordu. Böylece, Türkiye şiddetin durdurulmasının ardından Kosovalı Arnavutlara 1974 Anayasası’yla sahip oldukları fakat Miloşević tarafından 1989’da kaldırılan özerkliklerinin geri verilmesinin önemini vurguluyordu.”³⁹

Burada ayrıca, Türkiye’nin, Kosova’nın özerkliğine ve Yugoslavya’nın bütünlüğüne yaptığı vurgu ile statüko koruyucu bir çizgide durduğu açıkça görülmektedir. Yine Coşkun’dan yapılacak şu alıntı, Türkiye’nin Kosova politikasına açıklık getirmektedir:

“Kosova çatışmasının ilk döneminde iktidarda olan ANAP-DSP-DTP koalisyon hükümetinde Dışişleri Bakanlığı görevini DSP’den İsmail Cem yürütmüştü. Ocak 1999’da düşen hükümetin ardından Bülent Ecevit’in Başbakanlığında kurulan ve Mayıs 1999’a kadar görevde kalan hükümet ile erken seçimler sonucunda kurulan DSP-MHP-ANAP koalisyonunda da İsmail Cem Temmuz 2002’ye kadar beş yıl Dışişleri Bakanlığı görevini sürdürerek Türkiye’nin dış politikasında devamlılığın sağlanmasında etkili oldu. Dışişleri Bakanı Cem, Türk dış politikasının Batılı yönelimini desteklemiş ve temkinli davranmayı tercih etmiştir. Kosova sorunuyla alâkalı olarak benzer bir rolü Cumhurbaşkanı Demirel de oynamış ve 1998-1999 döneminde Türk dış politikasının oluşumundaki önemli aktörlerden biri olmuştur. Demirel, Temmuz 1998’de Arnavutluk ziyareti sırasında yaptığı açıklamada uluslararası topluma birkaç sene önce Bosna’da yaşananları hatırlatarak, gerekli derslerin çıkarılması ve aynı olayların Kosova’da yaşanmasının engellenmesi çağrısında bulunmuştur. Demirel ayrıca, Türkiye’nin BM barış gücü dahil alınacak tüm uluslararası önlemlere katılmaya hazır olduğunu açıklamıştır. Bunun yanısıra, Cumhurbaşkanı Demirel, 1998’de Temas Grubu ülkelerinin devlet başkanlarına mektup göndererek onları Kosova’da hareketsiz kalmaları hâlinde olabilecekler konusunda uyarmıştır.”⁴⁰

Ulusal yapı faktörünün dış politika inisiyatifi ve Türkiye’deki Balkan diasporasının iktidarı yönlendirecek potansiyeldeki kamuoyu talebi, bu dönemde Türk dış politikasını şekillendirmiştir. Osmanlı’nın Balkanlarda bıraktığı kültürel miras Türkiye’yi, Türk ve Müslüman unsurları barındıran bölgelerde aktif olmaya itmiştir. Bu ilginin itici güçlerinden biri, cumhuriyet döneminden itibaren Türkiye’nin Balkanlardan aldığı göç sonucu Türkiye’de yerleşik hâle gelen, vatandaşlık kazanan ve bahsi geçen kültürel mirasın bilincinde olan Müslüman Balkan diasporasıdır.⁴¹

Ulusal yapının Yugoslavya’da yaşananlara yönelik tepkisini basın ve yayın organlarında görmek mümkündür. Türk basınında Yugoslavya’da yaşananlara yönelik tavrı inceleyen Mehmet Fatih Çömlekçi, dönemin farklı siyasal çizgileri temsil eden

³⁹ Birgül Demirtaş Coşkun, “Kosova’nın Bağımsızlığı ve Türk Dış Politikası (1990-2008)”, **Uluslararası İlişkiler Dergisi**, C: VII, No: 27, 2010, s. 60.

⁴⁰ A.g.e., s. 62.

⁴¹ Nuray Güney, “Cumhuriyet Döneminden Günümüze Bosna-Hersek’ten Türkiye’ye Göçlerin Nedenleri”, (Çevrimiçi) <http://www.igman.tv/cumhuriyet-doneminden-gunumuze-bosna-hersekten-turkiyeye-goclerin-nedenleri>, 24 Haziran 2017.

en yaygın üç gazetesi (Cumhuriyet, Hürriyet ve Türkiye Gazeteleri) arasında, muhafazakâr kesimin sesi olan Türkiye Gazetesi yazarlarının Yugoslavya’da yaşananlara diğerlerine nazaran daha fazla tepki gösterdiğini tespit etmiştir.⁴² Basın yolu ile kamuoyunun tepkisini ölçme üzerine benzer bir çalışma yürüten Onur Uyan, Türk basınının Bosna Savaşı’nın son dönemlerinde yaşanan soykırımlara yönelik algısını incelemiştir; dönemin muhafazakâr kesiminin medya araçlarından biri olarak ifade ettiği Zaman Gazetesi’nde gösterilen tepkinin diğer basın ve yayın organlarına göre çok daha büyük olduğunu ifade etmiştir.⁴³ Bu durum, Türk halkının, Balkanlardaki Müslüman diaspora ile ortak aidiyetlerinin bulunduğunu ve krizlere yönelik kamuoyu tepkisinin bunun üzerine temellendiğini göstermektedir.

Balkan Müslümanlarıyla bağlantılı olarak, Türkiye’nin bazı ülkelerle daha yakından ilgilendiği yönünde bir kıyas mevcuttur: “Türkiye’nin Bosna-Hersek ve Makedonya ile olan ilişkileri, tarihi bağlardan dolayı samimi ve ileri düzeyde olurken, Slovenya ve Hırvatistan’la olan ilişkiler dostane, fakat sınırlı düzeyde kaldı.”⁴⁴ Bir başka benzer ifadeye göre “...’Türkiye’nin Balkanlarla, özellikle de Anadolu’ya etniklik ve kültür açısından yabancı olan Boşnaklarla aktif olarak ilgilenmesi yalnızca İslami çekimden dolayıdır.”⁴⁵ Bu görüşü destekleyen bir başka ifade de şöyledir:

“Bu noktada ‘Türk’ ve ‘Müslüman’ imajlarının bu coğrafyanın ayrılmaz bir parçası oluşu da vurgulanmalıdır. Türkçe bölgede yaygın şekilde kullanılan bir dildir. Balkanlarda Türkler dışında yaklaşık 10 milyon civarında Müslüman söz konusudur. Bu kitlenin sadece din olarak değil yoğun akrabalık bağları ve ortak hayat pratikleriyle de Türkiye’ye bağlı olduğu belirtilmelidir. Hatta Türkiye’nin onlar için adeta bir anavatan konumunda olduğu söylenebilir.”⁴⁶

Türkiye’de ve Balkanlarda ortak aidiyetleri benimseyen iç ve dış ulusal yapı, talepleri ile Türkiye’yi Balkanlarda daha aktif olmaya yöneltmiştir.⁴⁷ Bu fikirle, aynı zamanda,

⁴² Mehmet Fatih Çömlekçi, “Yugoslavya’nın Dağılıma Sürecinde ve Bosna Krizi Sırasında Türk Basınının Tavrı”, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008, s. 70.

⁴³ Onur Uyan, “Srebrenica Katliamı ve Türk Basınına Yansımaları”, Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, 2008, s. 23.

⁴⁴ Öksüz, **a.g.e.**, s. 27.

⁴⁵ Yavuz, **a.g.e.**, s. 54.

⁴⁶ Köksal Şahin, “Balkanlar ve Türkiye: Jeopolitik ve Jeostratejik Bir Değerlendirme”, **21. Yüzyılda Küresel ve Bölgesel Aktörler Bağlamında Türk Dış Politikası**, Ed. Murat Ercan, İstanbul, Efe Akademi Yayınları, 2018, s. 341.

⁴⁷ Volkan Tatar, “Eski Balkanlar Yeni Sınırlar: Eski Yugoslavya’nın Dağılıma Sürecinde Türkiye-Bosna-Hersek İlişkileri”, **Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, No: 2, 2017, s. 168.

Türkiye’nin 1990’larda Balkan krizlerine ilişkin politika üretirken Müslüman/Türk diasporayı gözettiği yorumu da desteklenmiş olmaktadır.

2. Türkiye’nin Bosna Ve Kosova Krizlerine İlişkin Dış Politikası

2.1. Türkiye’nin Bosna-Hersek Politikası

1991 yılı sonlarında bağımsızlık iddiası ile gündeme gelen Bosna-Hersek’in bu tutumu Sırbistan’ın tepkisiyle karşılaşmıştır. Bosnalı Sırp lar, Belgrad yönetiminden destek olarak Bosna’nın bağımsızlık ilanını geri almasını talep etmiş ancak bu talep Bosna-Hersek Cumhurbaşkanı Aliya İzzetbegoviç tarafından reddedilmiştir.⁴⁸

29 Şubat-1 Mart 1992 tarihleri arasında gerçekleşen referandum ile birlikte Bosna resmen bağımsızlık ilan etmiş⁴⁹; bu tarih itibariyle Bosna-Hersek’in bağımsızlığı uluslararası kamuoyu nezdinde büyük ölçüde kabul görmüştür. Uluslararası kamuoyunun ve Türkiye’nin bağımsızlığa yönelik tavrı şu şekildedir:

“15 Ocak 1992’de Avrupa Topluluğu Hırvatistan ve Slovenya’yı tanımış, akabinde de Bulgaristan; Hırvatistan ve Slovenya’nın yanında Bosna-Hersek ve Makedonya’yı tanımıştır. Türkiye ise bu tarihten sonra, 6 Şubat 1992’de, ilgili dört ülkeyi tanıdığını açıklamıştır. Bu durumda Türkiye, Bulgaristan’dan sonra Bosna Hersek’i tanıyan ikinci ülke olmuştur. Ağustos ayında ise tanınan bu dört ülke ile diplomatik ilişkilere başlanmıştır.”⁵⁰

Başlangıçta, yaşananları Yugoslavya’nın iç meselesi olarak görüp toprak bütünlüğünün korunmasından yana bir tavır takınan Türkiye, Bosna’nın bağımsızlığını tanıma hususunda aceleci davranmayıp uluslararası fikir birliğini beklemiş ve statükodan yana olduğunu 1992’de bu şekilde göstermiştir.⁵¹ Kısa bir süre sonra 22 Mayıs 1992’de Bosna-Hersek, Birleşmiş Milletler’e üye olmuş; uluslararası arenadaki meşruiyetini sağlamlaştırmıştır.⁵²

1991 yılı itibariyle Bosna’da başlayan silahlanma faaliyetlerinin bir savaş alarmı olduğunu fark eden BM, Eski Yugoslavya coğrafyası üzerinde uygulanacak bir

⁴⁸ Merve İrem Yapıcı, “Bosna-Hersek’te Gerçekleştirilen Askeri Müdahalenin Uluslararası Hukuktaki Yeri”, *Uluslararası Hukuk ve Politika Dergisi*, C: II, No: 8, 2007, s. 3.

⁴⁹ Tatar, *a.g.e.*, s. 169.

⁵⁰ Akman, *a.g.e.*, s. 146.

⁵¹ Öksüz, *a.g.e.*, s. 27.

⁵² Nurşin Ateşoğlu Güney, “Bosna-Hersek Sorunu ve Barış Görüşmeleri Süreci”, *Yeni Balkanlar Eski Sorunlar*, Ed. Kemali Saybaşı, Gencer Özcan, İstanbul, Bağlam Yayıncılık, 1997, s. 261.

ambargo kararı almıştır. Hüseyin Yorulmaz söz konusu ambargo kararının, Sırların stoklanmış teçhizatı üzerinde bir etkisinin olmayacağını gayet açık olduğunu ve Boşnak örgütlenmesini durdurmak için alınmış olduğunu ifade etmektedir.⁵³ Dolayısıyla ambargo kararı, Bosna toprakları üzerinde mağdur tarafın mağduriyetini büyüten bir politika olarak nitelendirilebilir. Nurşin Ateşoğlu Güney’in şu ifadeleri bu noktada anlamlıdır:

“... 1992 yılı içerisinde Batılılar Bosna-Hersek Cumhuriyeti’ne uygulamış oldukları silah ambargosunu kaldırmış olsalardı, Boşnakların aleyhine olan askerî güç dengesizliği giderilmiş olurdu. Ayrıca, Batılılar o tarihte Sırlara karşı askerî bir müdahale gerçekleştirmiş olsalardı, böylece savaşın seyri değişir ve savaş 4-5 ay içinde sonuçlanabilirdi... Gerçekten de 22 Mayıs 1992 tarihinde Yugoslavya’nın bütününden ayrı bağımsız bir ülke olduğu kabul edilen ve BM’ye üye bağımsız bir cumhuriyet konumunda olan Bosna-Hersek’e, BM’nin 713 sayılı kararıyla ülkenin bütününe uygulanan silah ambargosunun uygulanma kararı alınması, Bosna Savaşı’nın seyrini tartışılmaz bir biçimde Sırların lehine çevirmiştir. Bu karar, Bosna-Hersek Cumhuriyeti’nin parçalanmasını kolaylaştırmış, hatalı Batı politikalarından ilkinin ve en önemlilerinden birini oluşturmuştur.”⁵⁴

Aynı şekilde, Kut’a göre;

“En önemlisi de gene BM üyeliğine kabul ettikleri, dolayısıyla bağımsızlık ve toprak bütünlüğünü korumayı taahhüt ettikleri bir Bosna-Hersek’i tüm Yugoslavya’da uygulanan silah ambargosu kapsamında çıkarmamakla, aslında Körfez bunalımından itibaren Yeni Dünya Düzeni çerçevesinde saldırganı kolektif olarak cezalandırma iddiasında olan ve BM şartı çerçevesinde de böyle bir yükümlülüğü bulunan uluslararası toplum, sonuçta saldırganı değil, kurbanı cezalandırmıştır. Bosna-Hersek devletine BM Şartı’nın 51. Maddesiyle tanınan, BM Güvenlik Konseyi gerekli önlemleri alana kadar saldırgan karşısında kendini savunma hakkı, gene BM tarafından elinden alınmıştır. Saldırıya uğrayan Boşnaklar silahsız bırakılmış, üstelik saldırganı karşı alınması gereken toplu önlemler de zamanında alınmamıştır.”⁵⁵

Bu durumda Bosna Savaşı’nın henüz başındayken BM’nin krize hatalı bir biçimde yaklaşarak bu gidişatı körüklediğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Türkiye bu süreçte Avrupa Konseyi dönem başkanlığını üstlenmiş; ayrıca BM’ye Bosna’daki ambargo kararının yeniden gözden geçirilmesine ilişkin bir eylem planı sunmuştur.⁵⁶

1992 yılının sonlarında Bosna’da yaşananlar medya aracılığıyla uluslararası kamuoyuna açık hâle gelmiş; kamuoyunun tepkisinden çekinen BM’nin krize yoğunlaşarak aktif bir politika üretmesi kaçınılmaz olmuştur. 1992 yılından, savaşın

⁵³ Hüseyin Yorulmaz, **Bilge Lider Aliya İzzetbegoviç**, İstanbul, Hat Yayinevi, 2015, s. 152.

⁵⁴ Ateşoğlu Güney, **a.g.e.**, s. 261.

⁵⁵ Kut, **a.g.e.**, s. 186.

⁵⁶ Öksüz, **a.g.e.**, s. 42.

resmen sona erdiği 1995 yılına kadar BM, Bosna topraklarının paylaşılması ve sorunun barışçıl yöntemlerle çözümünü hedefleyen barış planları geliştirmiştir ancak bu planların başarılı olduğunu söylemek bazı açılardan sakıncalıdır.

Bosna’da savaş sürerken 22 Mayıs 1993 tarihinde Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi tarafından açıklanan karara göre Bosna’da altı kent, “güvenli bölge” ilan edilmiş ve BM Barış Gücü’nün askerî denetimine tabi tutulmuştur.⁵⁷ Bu altı şehirden biri olan Srebrenitsa’da, Temmuz 1995’te, Avrupa’nın 2. Dünya Savaşı’ndan bu yana gördüğü en büyük en soykırım yaşanmıştır.⁵⁸ Çatışmaları durduramadığı gibi, savaş suçları ve insan hakları ihlallerini önleyememesi sebebiyle BM’nin politikalarına getirilecek en büyük eleştirilerden biri 1993 yılında gündeme gelen Güvenli Bölgeler Planı’nın güvenliği sağlamaktan uzak oluşudur.

Bosna’da yaşananların BM tarafından “iç savaş” olarak algılanması, Yugoslavya’daki çatışmaların niteliğini hafife almasına ve savaşı önleyememesine sebep olmuştur.⁵⁹ Ivo Banac’a göre bu dönemde Yugoslavya’daki çatışmaların temel sebebi Sırbistan’ın, Yugoslavya’nın sınırlarını değiştirmek konusunda gösterdiği kararlılıktır.⁶⁰ Ayrıca iç savaş olarak nitelendirilen çatışmaların ardındaki Sırbistan devlet bağlantısının gözden kaçırılması hatalıdır:

“Bu durum üzerine, yeni kurulan ‘Yugoslavya Federal Cumhuriyeti’ (Sırbistan-Karadağ) Bosna Sırplarıyla resmî bağlarını tamamen kestiğini ilan etti. Ne var ki bunun bir oyun olduğu kısa sürede ortaya çıktı. Sırbistan gizlice Bosnalı Sırp paramiliter gruplara silah, cephane ve asker sevkiyatı yapmaktaydı. Gerçekten de Sırbistan bağlantısını görmek, Bosna Savaşı’nın gerçek mahiyetinin anlaşılabilmesi açısından büyük önem taşımaktadır.”⁶¹

Yükselen Sırp milliyetçiliğinin etnik çatışma yaratabilecek potansiyeldeki radikalliği ve saldırganlığı⁶² uluslararası kamuoyu tarafından görmezden gelinmiştir. Bosna’da iç savaşa indirgenecek bir çatışma değil, insanî müdahale gerektirecek ve etnik temizlik

⁵⁷ Ateşoğlu Güney, **a.g.e.**, s. 272.

⁵⁸ Muzaffer Vatanserver, “Zamanın Unutturamadığı Dram: Srebrenitsa”, **Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu Analiz Dergisi**, No: 10, 2011, s. 7.

⁵⁹ Ateşoğlu Güney, **a.g.e.**, s. 263.

⁶⁰ Ivo Banac, “Sırbistan’da Milliyetçilik”, **Yeni Balkanlar Eski Sorunlar**, Ed. Kemali Saybaşılı, Gencer Özcan, İstanbul, Bağlam Yayıncılık, 1997, s. 112.

⁶¹ Berdal Aral, “Bosna Savaşı ve Uluslararası Hukuk”, **Uluslararası Aliya İzzetbegoviç Sempozyumu Bildiriler, 11-12 Ekim 2010**, İstanbul, Fatih Üniversitesi, 2010, s. 176.

⁶² Lenard Cohen, **Broken Bonds**, San Francisco, Westview Press, 1995, s. 246.

usullerinin Sırbistan devletinin desteğiyle hayata geçirildiği bir savaş yaşanmıştır. Bu farkındalık ile hareket etmemiş ve etkin politika üretmemiş olması, BM'nin Bosna'daki en büyük başarısızlıklarından biridir. Ayrıca BM'nin ürettiği politikaları pratiğe dökerken ivedilikle davranmaması ve kanlı çatışmaları diplomatik yollarla çözme konusundaki ısrarcılığı sorunların çözümüne engel olmuştur.

Türkiye, Bosna krizi sırasında BM ile işbirliği içinde hareket etmiş; BMGK kararları çerçevesinde gerçekleştirilen operasyonlara fiilen destek vermiştir:

“Bosna-Hersek 1990'ların başından beri Türkiye'nin Balkan politikasının merkezinde yer almıştır. Bu ülkenin bağımsızlık ilanının hemen akşamında başlayan savaştan dolayı Türkiye 1990'lar boyunca izlediği en uzun süreli ve etkin dış politika sürecini izleyerek bu savaşın uluslararası alanda etkin önlemlerle durdurulması için büyük çaba harcamıştır. Bu çaba, savaş sonrasında da devam etmiştir. Türkiye bu ülkedeki NATO merkezli çok uluslu barış gücüne katkıda bulunmuş ve daha da ötesinde 'eğit' ve 'donat' programı çerçevesinde askerî eğitim sağlamıştır.”⁶³

Türkiye, BM gibi küresel çapta etki alanına sahip uluslararası örgütlerle işbirliği yapmak suretiyle kendini önemli bir uluslararası politika aktörü olarak sahada ifade etmiş, aynı zamanda meşru bir düzlemde hareket etmiştir:

“... Başarı da başarısızlık da Türkiye'nin de etkin bir üye olarak katkı sunduğu uluslararası topluluğa aittir. Başka bir deyişle, Türkiye'nin dış politika etkinlikleri, parçası olduğu uluslararası topluluğun faaliyetleri dışında yer almamıştır.”⁶⁴

Türkiye bu durumda uluslararası toplumla birlikte giriştiği her faaliyetin doğuracağı sorumluluğa da dolaylı yoldan ortak olmuştur. Bu açıdan bakıldığında Türkiye, Bosna krizine çözüm getirmek üzere faaliyete geçen uluslararası örgütlerin söz konusu başarısızlığına da ortaktır.

2.2. Türkiye'nin Kosova Politikası

Kosova, kriz döneminde demografik yapısı itibariyle çoğunluğu Arnavutlardan oluşan ve 1974 Anayasası ile özerk statüde tanımlanmış bir bölgedir. Özerk bir bölge olması, federe devlet statüsünde olmaması sebebiyle Kosova'nın kendi kaderini tayin etme hakkının bulunup bulunmadığı konusundaki hukuksal tartışma bu krizin çıkış noktasını ifade etmektedir. Kosova'nın anayasa ile sağlanmış özerkliği, 1989 yılında Sırbistan tarafından kaldırılmak istenmiş; Kosovalı Arnavutların buna karşı çıkması

⁶³ Rüma, a.g.e., s. 435.

⁶⁴ A.g.e., s. 439.

ve Yugoslavya’dan ayrılmayı talep etmesiyle Kosova’nın bağımsızlık mücadelesi başlamıştır. Sırbistan’ın Kosova konusundaki tavrı şöyle ifade edilebilir:

“Federe devlet içerisindeki özerk bölgelerin yetkileri ise tedricen genişlemiş, 1974 anayasası ile kimi alanlarda federe devletlerle eşit yahut benzer statüye kavuşmuşlardır. Ne var ki Tito sonrası dönemde Sırbistan’da Devlet Başkanı olan Slobodan Milošević’in 1989 yılında Voyvodina ve Kosova’nın anayasal güvence altında olan özerklik statülerine tek yanlı bir kararla son vermesi, Yugoslavya’daki hassas dengenin ortadan kalkmasına yol açmıştır. Federal anayasaya aykırı olmasına rağmen, Sırbistan’ın kendi sınırları içerisinde bulunan iki bölge için aldığı karar, Yugoslavya’nın dağılması bakımından tetikleyici işlev görmüştür.”⁶⁵

1998 yılına gelindiğinde Kosova’da etnik çatışmanın şiddetlenmesi, binlerce Kosovalı Arnavut sivilin öldürülmesi ve bölgede etnik arındırma faaliyetlerinin başlaması ile Kosova insanî müdahale bağlamında uluslararası kamuoyunun dikkatini üzerine çekmiştir.⁶⁶

Kosova’nın bağımsızlık talebinin uluslararası kamuoyunda kabul bulmasını zorlaştıran durum, anayasal statüsünün “özerklik” olması ve Arnavutların talep ettiği self-determinasyon (kendi kaderini tayin etme) hakkının daha önce gündeme gelmiş uluslararası teamüllere uygun düşmemesidir. Arnavut unsurunun çoğunlukta olduğu bir ulus-devlet (Arnavutluk) zaten mevcuttur; bu durumda Arnavutların kurucu unsur olduğu ikinci bir bağımsız ulus-devletin oluşumu uluslararası teamüllere aykırıdır.⁶⁷

Uluslararası hukuk ilkelerine ve statü kuran anlaşmalara sadık kalmaya yönelik bir dış politika tavrı benimsemiş olan Türkiye’nin Kosova’ya yaklaşımı oldukça hassas bir süreci ifade etmektedir. Aksu’nun ifade ettiği üzere Türkiye ilk etapta Kosova’yı tanımamıştır:

“Nitekim 11 Şubat 1992 tarihinde Kosovalı Arnavutların lideri İbrahim Rugova Türkiye’yi ziyaret ederek ilan ettikleri Kosova Cumhuriyeti’nin Türkiye tarafından tanınmasını istemiştir. Bu talep Türkiye tarafından kabul edilmemiş ancak Kosovalı Arnavutlara siyasi destek sözü verilmiştir. 27 Şubat 1992 tarihinde Ankara’yı ziyaret eden Kosovalı Arnavut liderlerden Bukoviç, Türkiye’nin Kosova’yı tanınmasını istemiştir. Dışişleri Bakanlığı’ndan yapılan açıklamada ise Kosova’nın Sırbistan’a bağlı özerk bölge olmasına dikkat çekilerek tanınmanın mümkün olamayacağı belirtilmiştir.”⁶⁸

⁶⁵ İrfan Kaya Ülger, “Kosova’nın Bağımsızlığının Self Determinasyon Çerçevesinde Analizi”, **Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, No: 31, 2016, s. 41.

⁶⁶ Ozan Erözden, **Geçmişle Yüzleşme ve Ceza Adaleti: Yugoslavya Deneyimi**, Ankara, Dost Kitabevi, 2017, s. 145.

⁶⁷ Aksu, “Kosova Krizinde”, s. 57.

⁶⁸ **A.g.e.**, s. 61.

Türkiye'nin kendi toprak bütünlüğüne ilişkin siyasal tehditler, bu dönemde Türkiye'nin Kosova'ya yönelik dış politikasına yön vermiştir.⁶⁹ Türkiye'nin Yugoslavya'daki dağılmaya mesafeli yaklaşmasının temel sebeplerinden biri, kendi toprak bütünlüğünü koruma yönündeki siyasetidir. Türkiye Kosova'nın bağımsızlığını tanıdığı takdirde, kendi istikrarı ve güvenliği açısından bir tehdit olan PKK ayrılıkçı hareketinin self-determinasyon talebiyle gündeme gelerek ilerleyen süreçte benzer bir uluslararası kamuoyu desteği bulmasından çekinmiştir.⁷⁰ Sönmezoğlu'nun bu husustaki ifadesi ise çok açıktır:

“Her şeyden önce, kendi ülkesindeki ayrılıkçılığa karşı yoğun bir mücadele vermiş ve vermekte olan Türkiye'nin bu türden bir ayrılıkçılığa uluslararası kamuoyunda açık destek vermesi beklenemezdi. Türkiye'nin savunabileceği, Yugoslavya Federal Cumhuriyeti'nin toprak bütünlüğünün korunması çerçevesinde Kosova'daki Arnavut çoğunluk için 1974 Yugoslav Anayasası ile verilmiş olan hakların iade edilmesi olmuştur. Ayrıca, Kosova'da yaşayan yaklaşık 30.000 kişilik Türk azınlık ile ilgili düşünceler de Ankara'nın bu türden bir politika izlemesini destekler niteliktedir. Kosova sorunu Türkiye açısından çeşitli sıkıntılar yaratma potansiyeli taşımaktadır.”⁷¹

Coşkun, Türkiye'nin PKK'ya ilişkin hassasiyetini şu şekilde ifade etmektedir:

“Türkiye'nin Kosova politikasının belirlenmesinde etkili olan birkaç faktörden daha bahsedilebilir. İlk olarak Kürt meselesinin Ankara'nın Kosova politikası üzerindeki olası etkileri tartışılmalıdır. Kosova meselesi, uluslararası basında Kürt sorunuyla paralellikler kurulması nedeniyle Türk karar alıcılar açısından hassas bir mesele olmuştur. NATO'nun tarihinde ilk kez insanî nedenlerden dolayı bir operasyon başlatması da Türkiye'de bunun gelecekte bir emsal oluşturup oluşturmayacağına dair endişelere yol açmıştır. Akla gelen endişe verici soru, uluslararası toplumun benzer nedenlerden dolayı Türkiye'ye karşı bir operasyon düzenleme olasılığının olup olmadığıdır. O kadar ki bu konu bazı Batılı liderlerin söylemlerinde açık bir şekilde yer almaktaydı. Örneğin İtalya Başbakanı Massimo D'Alema Mart 1999'da ABD'de yaptığı ziyarette, ‘Eğer Kosova'daki Arnavutların haklarını savunuyorsak, ki savunmalıyız, o zaman Kürt azınlığın da haklarını savunmamız gerektiğini düşünüyorum.’ demişti.”⁷²

Anlaşılabacağı üzere Kosova krizi, hem hukuksal statü bağlamında hem de Türkiye'nin kendi millî güvenliğine ilişkin tehdit algıları ve siyasi öncelikleri açısından hassas bir dış politika izlemeyi gerektirmiştir.

Kosova bunalımına özgün kılan yönlerinden biri insanî müdahale kavramı bağlamında uluslararası kamuoyunun Kosova'da yaşanan krize müdahil olmasıdır:

⁶⁹ Nasuh Uslu, **Türk Dış Politikası Yol Ayrımında: Soğuk Savaş Sonrasında Yeni Sorunlar, Yeni İmkanlar ve Yeni Arayışlar**, İstanbul, Anka Yayınları, 2006, s. 335.

⁷⁰ Kemal Çiftçi, **Tarih, Kimlik ve Eleştirel Kuram Bağlamında Türk Dış Politikası**, Ankara, Siyasal Kitabevi, 2010, s. 299.

⁷¹ Sönmezoğlu, “Soğuk Savaş Sonrası”, s. 599.

⁷² Demirtaş Coşkun, **a.g.e.**, s. 74.

“Tüm bu siyasal gelişmelerle beraber, esas anlamda Kosova sorununa uluslararası boyut kazandıran gelişme, BM Güvenlik Konseyi’nin konuyu gündemine alması olmuştur. BM Güvenlik Konseyi, Kosova’da barış ve istikrarı sağlamak amacıyla Yugoslavya’ya her türlü silah satışını yasaklamış ve Yugoslavya’yı, özel polis güçlerini Kosova’dan çekerek sivil halka karşı suç işlenmemesi konusunda uyarmıştır. 23 Eylül ve 24 Ekim 1998 tarihli diğer BMGK kararlarında; çözülmeyen sorunun bölgede barış ve güvenliğe sürekli bir tehdit oluşturduğu, Belgrad’ın Kosova’daki Arnavutlara karşı sürdürdüğü etnik temizliği durdurması, ateşkesin ilan edilmesi ve Yugoslav birliklerinin Kosova’dan çekilmesi istenmiş; aksi halde NATO’nun kuvvet kullanma tehdidi ile devreye gireceği belirtilmiştir.”⁷³

NATO’nun kuvvet kullanma tehdidi, Bosna’daki olayların benzerinin yaşanmasını önlemek amacıyla oluşturulan etkin bir politika olarak değerlendirilebilir. 1998 yılı itibariyle uluslararası platformlarda Kosova sorununun çözümü için aktif siyaset izlenmiş ancak uluslararası kamuoyu Kosova konusunda ortak bir çözüme ulaşamamıştır. Kosova krizinde NATO’nun askerî müdahalesi kaçınılmaz hâle gelmiş ve Türkiye, Kosova’daki askerî operasyonlarına fiilen destek vermiştir.⁷⁴

NATO’nun askerî müdahalesi ile birlikte Kosova’nın bağımsızlaşmasının önü açılmış ve 2008 yılında Uluslararası Adalet Divanı, Kosova’ya özgün bir karar çıkarmıştır. 17 Şubat 2008 tarihinde Kosova resmen bağımsızlığını ilan etmiş ve ABD, İngiltere, Fransa, Arnavutluk, Afganistan ve Türkiye Kosova’nın bağımsızlığını tanımıştır.⁷⁵

2.3. Türkiye’nin Bosna-Hersek ve Kosova Politikalarının Benzeşen ve Farklılaşan Yönleri

Bosna ve Kosova politikaları, Türkiye’nin 1990’larda izlediği dış politika parametrelerine⁷⁶ uygunluk açısından benzeşmektedir. Bu bağlamda Bosna ve Kosova krizlerine yönelik dış politika belirli ilkeler doğrultusunda şekillenmiştir:

“Aynı zamanda bir Balkan ülkesi olan Türkiye, bölgedeki gelişmeleri yakından izlemekte, uzun bir süreden beri bölge ülkeleri ile ilişkilerini iyi komşuluk ve dostluk temelinde sürdürmektedir. Balkan ülkelerinin toprak bütünlüğüne, bağımsızlığına ve egemenliğine saygı, Türkiye’nin bölgeye karşı resmî politikası olarak belirlemekte ve Balkan ülkeleri ile ilişkiler bu temel üzerine oturmaktadır.”⁷⁷

⁷³ Selçuk Ural, “Balkanlarda Aşırı Milliyetçiliğin Gölgesinde Kosova ve Bağımsızlık”, **Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C: I, No: 5, 2014, s. 168.

⁷⁴ Aksu, “Kosova Krizinde”, s. 69.

⁷⁵ Ural, **a.g.e.**, s. 173.

⁷⁶ Aksu, “Kosova Krizinde”, s. 53.

⁷⁷ İrfan Kaya Ülger, “Balkan Gelişmeleri ve Türkiye: 1990’lı Yıllar”, **21. Yüzyılım Eşiğinde Türk Dış Politikası**, Ed. İdris Bal, İstanbul, Alfa Basım Yayım Dağıtım, 2001, s. 197.

Türkiye'nin, krizlerin başlangıcında Yugoslavya'nın toprak bütünlüğünün muhafaza edilmesi yönünde bir politikayı desteklediğini söylemek mümkündür.⁷⁸ Türkiye, 1990'lı yılların başlarında Yugoslavya'da yaşanan krizlere çözüm odaklı yaklaşmış; Bosna Savaşı'nın başlaması ve Kosova'daki çatışmaların şiddetlenmesi ile birlikte, her iki bölgede uluslararası kamuoyu ile birlikte hareket etmiştir.

Türkiye'nin ve uluslararası kamuoyunun Bosna ve Kosova'ya yönelik politikalarının farklılaşmasında temel sebep, Bosna ve Kosova'nın 1974 Yugoslav Anayasası ile kendilerine tanınan statülerin farklılık arz etmesidir:

“Öncelikle, Kosova ile Bosna'nın Yugoslavya Federasyonu içerisinde sahip oldukları yasal statü birbirinden farklıydı. 1974 Anayasası'na göre Bosna-Hersek federe cumhuriyetken, Kosova özerk bölgeydi. Federe cumhuriyet statüsü nedeniyle Bosna geniş bir özerkliğe sahipti ve hatta yasal olarak federasyondan ayrılma hakkı vardı. Özerk cumhuriyetlerin yetkileri ise bu kadar geniş değildi ve ayrılma hakları yoktu. Bu nedenle yasal açıdan Kosova ve Voyvodina'nın Yugoslavya'dan ayrılmaları mümkün değildi. Bu durum dikkate alındığında Kosova'da çatışmalar başladığında Ankara'nın tutumu bu meselenin Yugoslavya'nın iç meselesi olduğu şeklindeydi. Kısaca Türkiye anayasal açıdan ayrılma hakkına sahip olmayan Kosova'nın bağımsızlığı fikrine bu dönemde soğuk yaklaştı.”⁷⁹

Türkiye'nin Yugoslavya krizlerine bölgedeki azınlıkların haklarının korunması temelinde yaklaştığını söylemek mümkündür. Bu bağlamda Türkiye, hem uluslararası anlaşmalara sadık kalarak uyumlu bir politika izlemiş hem de elinden geldiğince Balkanlardaki Türk ve Müslüman azınlığın haklarını gözetmiştir.⁸⁰ Coşkun, Türkiye'nin Bosna ve Kosova politikaları arasındaki farklara değinirken diaspora faktörünü şöyle vurgulamaktadır:

“Türkiye perspektifinden bakıldığında Bosna'yla Kosova arasındaki farklar hukuki durumla sınırlı değildi. İkinci önemli farklılık, Boşnakların Türkiye dışında başka bir anavatanları olmamasıydı. Türkiye, Boşnaklarla paylaştığı tarihi, kültürel ve dinsel özellikler nedeniyle bu grup tarafından adeta bir “anavatan” olarak görülmüş ve Türkiye'de de karşılığını bulan bu anlayış kurulan ilişkilerde kendisini göstermişti. Kosovalı Arnavutlar ise anavatan olarak Arnavutluk'u görmekteydiler. Zaten Türkiye'deki algı da aynı yöndeydi. Hatta Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılan tüm halklarda olduğu üzere Arnavutlarda da zaman zaman görülen Osmanlı karşıtlığı ve milli kimliklerini bunun üzerine kurmaları da süreci etkiledi.”⁸¹

Türkiye'nin Kosova bunalımındaki hassasiyetlerinden bir diğeri, çözüm üzerine yapılacak görüşmelerde Kosova'da yaşayan Türk azınlığın temsiliyetidir. Türkiye'nin

⁷⁸ Öksüz, **a.g.e.**, s. 26.

⁷⁹ Demirtaş Coşkun, **a.g.e.**, s. 59.

⁸⁰ Oran, **a.g.e.**, s. 694.

⁸¹ Demirtaş Coşkun, **a.g.e.**, s. 60.

uluslararası kamuoyuyla işbirliği hâlindeyken söz konusu temsiliyeti talep etmiş olması, Kosova’ya yaklaşımının ayırt edici özelliklerinden biridir.⁸²

Türkiye hem Bosna hem de Kosova krizlerinde uluslararası örgütlerin askerî operasyonlarına fiilî destek vermiştir ancak bu operasyonlar etki ve hukuksal nitelik bakımından birbirinden farklılaşmaktadır. Bosna-Hersek’te çözüm üretemeyen uluslararası toplum, Kosova konusunda çok kesin bir tepki göstermiş ve NATO, 1999’da BM onayı olmaksızın Sırp mevzilerini bombalamıştır.⁸³ BM’nin NATO’yu, Kosova müdahalesinde açıkça yetkilendirmemiş olması, bu müdahaleye katılırken Türkiye’nin dayandığı hukukî zemini tartışmaya açık bir hâle getirmiştir.⁸⁴ Türkiye’nin operasyona destek vermesi, devlet içi karar alma mekanizmaları açısından herhangi bir hukukî ihlale sebebiyet vermemekle beraber, Türkiye’nin operasyona fiilî desteği dolaylı yoldan meşruiyet tartışmalarına kapı açmıştır.

Sonuç

72

1990 yılı sonrasında küresel çapta yaşanan değişimler, bölgesel düzeydeki değişimlerin önünü açmış; Soğuk Savaş dönemindeki çift kutuplu sistem yapısı terk edilmeye başlanmıştır. Küresel güç dengesinin değişerek çok merkezli bir hâle gelmesi; Brezilya, Çin, Japonya gibi yükselen yeni güçlerin varlığı; yeni savaş tanımlarının ve güvenlik terimlerinin üretilmesi; sosyalist ideolojinin nüfuz kaybetmesi ve bölgesel krizlerin yükselmesi 1990 sonrası uluslararası politikayı şekillendiren önemli dönüşümler olarak ifade edilebilir.

Soğuk Savaş sırasında Batı Bloku’nun önemli coğrafyalarından birini ifade eden Avrupa, gerçekleşen bu değişim ve dönüşümlerden etkilenmiştir. Özellikle Doğu Avrupa’daki sosyalist rejimlerin liberal yapılara dönüşmeye başlaması, bununla birlikte bölgesel ve küresel düzeydeki uluslararası organizasyonların işlevselliğine

⁸² Aksu, “Kosova Krizinde”, s. 66.

⁸³ Erşen, **a.g.e.**, s. 45.

⁸⁴ Aksu, “Kosova Krizinde”, s. 69.

dair yeni yorumlar getirilmesi ve yükselen mikro-milliyetçi hareketlerin bölgesel krizlere dönüşmesi bir bölgesel alt sistem olarak Avrupa’da görülen önemli etkilerdir. Var olduğu coğrafyanın üç tarafında yükselen bölgesel krizler, 1990’lı yıllarda Türkiye için birer istikrarsızlık unsurunu ifade etmiş ve Türkiye bu istikrarsızlıkların bertaraf edilmesi adına uluslararası kamuoyu eşliğinde dış politika üretmiştir. Türkiye’nin Balkanlara yönelik ilgisi aynı zamanda buradaki Türk/Müslüman diaspora ve dönemin karar alıcılarının öncelikleri ile doğru orantılıdır.

1991 yılında Yugoslavya’daki çözülme, Türkiye açısından Balkanlardan gelebilecek bir istikrarsızlık olarak görülmüştür. Bölgedeki etnik çatışmaların durdurulması, toprak bütünlüğünün sağlanması ve azınlıkların haklarının korunması Türkiye’nin Yugoslavya politikasının temel öncelikleri olarak ifade edilebilir. Bu bağlamda Türkiye, Bosna-Hersek ve Kosova gibi iki bölgesel krize, söz konusu istikrarsızlığın bertaraf edilmesi önceliğiyle yaklaşmıştır.

Bosna ve Kosova’nın bağımsızlık süreçlerinin birbirinden farklılık arz etmesinde temel sebep, her iki bölgenin 1974 Anayasası ile kendilerine tanınan statülerin farklı olmasıdır. Federe devlet statüsünde bulunan Bosna 1992 yılında resmen bağımsızlığını ilan etmiş, uluslararası kamuoyu tarafından tanınmış, Türkiye de Bosna’yı tanıma bağlamında uluslararası toplumla birlikte hareket etmiştir. Anayasal statüsü özerklik olan Kosova’nın ise bağımsızlık süreci çok daha uzun ve sancılı bir süreci kapsamaktadır.

BM tarafından krizlere ilişkin üretilen müdahale politikaları da nitelik ve etki açısından farklılık göstermektedir. Yugoslavya’da yaşananların iç savaş olarak nitelendirilmesi ve çözüme yönelik etkin bir politika üretilmemiş olması Bosna Savaşı’nı acı bir tecrübe haline getirmiş; 1998 yılında Kosova’da çatışmalar şiddetlendiğinde bu tecrübenin etkileriyle uluslararası toplum sorunun çözümünde daha ivedi ve aktif davranmıştır.

Türkiye’nin Yugoslavya yorumu en genel ifadeyle “Yugoslavya’nın toprak bütünlüğü yorumu” olarak ifade edilebilir. Bunda, Türkiye’nin barındırdığı etnik çeşitlilikten ve kendi toprakları üzerindeki ayrılıkçı hareketlerin Kosova’dakine benzer bir taleple gündeme gelmesi durumunda uluslararası kamuoyunca kabul bulması ihtimalinden

tehdit algılamış olması etkilidir. Bir devletin dağılmasına ve toprak bütünlüğünün ortadan kalkmasına vereceği desteğin, uluslararası kamuoyunda bir misillemeye ortam yaratarak uluslararası arenadaki aktörlerin Türkiye’nin güneydoğusundaki PKK ayrılıkçı terör örgütü lehine Türkiye’ye taleplerde bulunmasını mümkün kılacak bir atmosferi oluşturacağına dair korkusu; Türkiye’yi, Kosova konusunda çok daha temkinli davranmaya yöneltmiştir. Bu sebeple Türkiye, her iki krize de hukuksal statülere sadık kalan, uzlaşmacı, çözümden yana, uluslararası toplumla birlikte meşru bir zeminde hareket eden tavrıyla yaklaşmıştır. Bu parametreler üzerinden Türkiye’nin Yugoslavya politikası, başarılı bir dış politika olarak değerlendirilebilir.

Kaynakça

Akman, Halil: “Yugoslavya’nın Dağılma Sürecinde Türkiye’nin İç Siyasi Durumu ve Dağılmaya Yaklaşımı”, **Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi**, No: 16, 2015, s. 139-156.

Aksu, Fuat: “Kosova Krizi’nde Türkiye’nin Dış Politikası”, **YDÜ Sosyal Bilimler Dergisi**, C: III, No: 1, 2010, s. 51-89.

_____ : “Türk Dış Politikası Krizlerinde Hükümetler, Cumhurbaşkanları ve Başbakanlar”, **Uluslararası İlişkiler Akademik Dergi**, C: XIII, No: 59, 2018, s. 65-87.

Aral, Berdal: “Bosna Savaşı ve Uluslararası Hukuk”, **Uluslararası Aliya İzzetbegoviç Sempozyumu Bildiriler, 11-12 Ekim 2010**, İstanbul, Fatih Üniversitesi, 2010, s. 175-197.

Ataman, Muhittin: “Özalist Dış Politika: Aktif ve Rasyonel Bir Anlayış”, **Bilgi Dergisi**, C: VII, No: 2, 2003, s. 49-64.

Ateşoğlu Güney, Nurşin: “Bosna-Hersek Sorunu ve Barış Görüşmeleri Süreci”, **Yeni Balkanlar Eski Sorunlar**, Ed. Kemali Saybaşı, Gencer Özcan, İstanbul, Bağlam Yayıncılık, 1997, s. 261-286.

Banac, Ivo: “Sırbistan’da Milliyetçilik”, **Yeni Balkanlar Eski Sorunlar**, Ed. Kemali Saybaşı, Gencer Özcan, İstanbul, Bağlam Yayıncılık, 1997, s. 87-116.

Bennett, Cristopher: **Yugoslavia's Bloody Collapse**, Londra, Hurst & Company, 1995.

Bora, Tanıl: “Türk Milli Kimliği, Türk Milliyetçiliği ve Balkan Sorunu”, **Yeni Balkanlar Eski Sorunlar**, Ed. Kemali Saybaşı, Gencer Özcan, İstanbul, Bağlam Yayıncılık, 1997, s. 183-206.

Cohen, Lenard: **Broken Bonds**, San Francisco, Westview Press, 1995.

Çalkıvık, Aslı: “Soğuk Savaş ve Sonrası Güvenlik Siyaseti”, **Küresel Siyasete Giriş: Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler, Süreçler**, Ed. Evren Balta, İstanbul, İletişim Yayınları, 2014, s. 281-301.

Çiftçi, Kemal: **Tarih, Kimlik ve Eleştirel Kuram Bağlamında Türk Dış Politikası**, Ankara, Siyasal Kitabevi, 2010.

Çömlekçi, Mehmet Fatih: “Yugoslavya'nın Dağılma Sürecinde ve Bosna Krizi Sırasında Türk Basınının Tavrı”, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.

Demirtaş Coşkun, Birgül: “Kosova'nın Bağımsızlığı ve Türk Dış Politikası (1990-2008)”, **Uluslararası İlişkiler Dergisi**, C:VII, No: 27, 2010, s. 51-86.

Emiroğlu, Hüseyin, Muhammed Faruk Çakır: “Yugoslavya'nın Dağılma Sürecinde Trans-Atlantik Dış Politika Parametreleri (1990-1995)”, **Avrasya Etüdlere Dergisi**, C: I, No: 33, 2008, s. 83-112.

Erlər Bayır, Özgün: “Uluslararası İlişkilerde Neo-Realist Ekolden Neo-klasik Realist Ekole”, **Uluslararası İlişkilerde Teoriden Pratiğe Güncel Yaklaşımlar**, Ed. Sibel Turan, Nergis Özkural Köroğlu, Bursa, Dora Yayınları, 2015, s. 45-63.

Erözden, Ozan: **Geçmişle Yüzleşme ve Ceza Adaleti: Yugoslavya Deneyimi**, Ankara, Dost Kitabevi, 2017.

Erşen, Emre: “Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Dünya Siyaseti”, **Uluslararası İlişkilere Giriş: Tarih, Teori, Kavram ve Konular**, Ed. Şaban Kardeş, Ali Balcı, İstanbul, Küre Yayınları, 2016, s. 41-56.

Gül, Murat: “Kuruluşundan 21. Yüzyıla: 1990’larda NATO’da Devamlılık ve Dönüşüm”, **Akademik İncelemeler Dergisi**, C: X, No: 1, 2015, s. 247-265.

Güney, Nuray: “Cumhuriyet Döneminden Günümüze Bosna-Hersek’ten Türkiye’ye Göçlerin Nedenleri”, (Çevrimiçi) <http://www.igman.tv/cumhuriyet-doneminden-gunumuze-bosna-hersekten-turkiyeye-goclerin-nedenleri>, 24 Haziran 2017.

Kalkan, Yeldar Barış: **Uluslararası İlişkiler Disiplininde Realist Paradigma**, Ankara, Nobel Yayıncılık, 2018.

Kır, Alpaslan: “Türkiye’nin Makedonya Politikasının Balkan Politikası İçerisindeki Yeri”, Yüksek Lisans Tezi, T. C. Genelkurmay Başkanlığı Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, 2008.

Kırlıdökme, Utku: “Yunanistan’ın Türkiye Algısı Çerçevesinde Oluşan Balkan Politikası”, **Avrasya Etüdları**, C: II, No: 50, 2016, s. 49-72.

Kiraz, Sami: “Dış Politika Analiz Modeli Olarak Neo-Klasik Realizm: İkinci Dünya Savaşı Sırasındaki Türk Dış Politikasının Analizi”, **Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, No: 20, 2018, s. 417-440.

Kut, Şule: **Balkanlarda Kimlik ve Egemenlik**, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005.

Oran, Baskın: **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı’ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt III (2001-2012)**, İstanbul, İletişim Yayıncılık, 2013.

Öksüz, Hikmet: “Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin Balkan Politikası”, **Türk Dış Politikası Cumhuriyet Dönemi Cilt 2**, Ed. Mustafa Bıyıklı, İstanbul, Gökkuşbe Yayınları, 2008, s. 11-50.

Özgür Baklacioğlu, Nurcan: “Uluslararası İlişkiler Disiplininde Dış Politika Analizinin Gelişimi”, **Dış Politika: Karşılaştırmalı Bir Bakış**, Ed. Faruk Sönmezoğlu, Özgün Erişim Bayır, İstanbul, Der Yayınları, 2014, s. 45-73.

Rose, Gideon: “Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy”, **World Politics**, C: I, No: 51, 1998, s. 144-172 (Aktaran: Yılmaz, Samet: “Neo-klasik

Realizm: İlerletici mi? Yozlaştırıcı Mı? Lakatosyan Bir Değerlendirme”, **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, No: 46, 2015, s. 1-18).

Rüma, İnan: “Türkiye’nin Bosna-Hersek ve Makedonya Politikası: Etkin İstikrar”, **XXI. Yüzyılın Türk Dış Politikasının Analizi**, Ed. Faruk Sönmezoğlu, Nurcan Özgür Baklacıoğlu, Özlem Terzi, İstanbul, Der Yayınları, 2012, s. 433-456.

Sönmezoğlu, Faruk: “Soğuk Savaş Sonrası Türk Dış Politikasının Analizi İçin Bir Çerçeve”, **Dış Politika: Karşılaştırmalı Bir Bakış**, Ed. Faruk Sönmezoğlu, Özgün Erler Bayır, İstanbul, Der Yayınları, 2014, s. 590-636.

_____, Özgün Erler Bayır: “Dış Politika Analizinde Temel Ögeler”, **Dış Politika: Karşılaştırmalı Bir Bakış**, Ed. Faruk Sönmezoğlu, Özgün Erler Bayır, İstanbul, Der Yayınları, 2014, s. 5-43.

Şahin, Köksal: “Balkanlar ve Türkiye: Jeopolitik ve Jeostratejik Bir Değerlendirme”, **21. Yüzyılda Küresel ve Bölgesel Aktörler Bağlamında Türk Dış Politikası**, Ed. Murat Ercan, İstanbul, Efe Akademi Yayınları, 2018, s. 339-360.

Şıhmantepe, Aydın: **Türk Dış Politikasında Bir Lider Süleyman Demirel**, İstanbul, Cinius Yayınları, 2019.

Tatar, Volkan: “Eski Balkanlar Yeni Sınırlar: Eski Yugoslavya’nın Dağılma Sürecinde Türkiye-Bosna-Hersek İlişkileri”, **Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, No: 2, 2017, s. 164-175.

Tuğtan, Mehmet Ali: “Güç, Anarşi ve Realizm”, **Küresel Siyasete Giriş**, Ed. Evren Balta, İstanbul, İletişim Yayınları, 2014, s. 111-131.

“Türkiye’nin Bosna-Hersek Savaşı’ndaki Politikası”, Uluslararası İlişkiler Portalı, (Çevrimiçi) <https://www.uiportal.net/turkiyenin-bosna-hersek-savasindaki-politikasi.html>, 7 Haziran 2016.

Ural, Selçuk: “Balkanlarda Aşırı Milliyetçiliğin Gölgesinde Kosova ve Bağımsızlık”, **Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C: I, No: 5, 2014, s. 149-180.

Uslu, Nasuh: **Türk Dış Politikası Yol Ayrımında: Soğuk Savaş Sonrasında Yeni Sorunlar, Yeni İmkanlar ve Yeni Arayışlar**, İstanbul, Anka Yayınları, 2006.

Uyan, Onur: “Srebrenica Katliamı ve Türk Basınına Yansıması”, Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi İktisadî ve İdarî Bilimler Fakültesi, 2008.

Ülger, İrfan Kaya: “Balkan Gelişmeleri ve Türkiye: 1990’lı Yıllar”, **21. Yüzyılın Eşiğinde Türk Dış Politikası**, Ed. İdris Bal, İstanbul, Alfa Basım Yayım Dağıtım, 2001, s. 185-200.

_____ : “Kosova’nın Bağımsızlığının Self Determinasyon Çerçevesinde Analizi”, **Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, No: 31, 2016, s. 39-63.

Waltz, Kenneth: “Uluslararası İlişkiler Kuramı”, **Uluslararası İlişkiler Kuramı ve Dünya Siyasal Sistemi**, Ed. Kenneth Waltz, George Quester, Çev. Ersin Onulduran, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1975, s. 1-95 (Aktaran: Kalkan, Yeldar Barış: **Uluslararası İlişkiler Disiplininde Realist Paradigma**, Ankara, Nobel Yayınları, 2018).

Vatansever, Muzaffer: “Zamanın Unutturamadığı Dram: Srebrenitsa”, **Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu Analiz Dergisi Analiz Dergisi**, No: 10, 2011, s. 2-19.

Yapıcı, Merve İrem: “Bosna-Hersek’te Gerçekleştirilen Askerî Müdahalenin Uluslararası Hukuktaki Yeri”, **Uluslararası Hukuk ve Politika Dergisi**, C: II, No: 8, 2007, s. 1-24.

Yavuz, Hakan: “Değişen Türk Kimliği ve Dış Politika: Neo-Osmanlıcılığın Yükselişi”, **Türkiye’nin Dış Politika Gündemi: Kimlik, Demokrasi, Güvenlik**, Ed. Şaban Çalış, İhsan Dağı, Ramazan Gözen, Ankara, Liberte Yayınları, 2001, s. 50-66.

Yıldırımıldal, İnan: “Yugoslavya’nın Dağılması Sürecinde Türkiye’nin Uluslararası Örgütleri Krize Yönlendirme Çabaları”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C: XX, No: 3, 2018, s. 417-441.

Yılmaz, Samet: “Neo-klasik Realizm: İlerletici mi? Yozlaştırıcı Mı? Lakatosyan Bir Değerlendirme”, **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, No: 46, 2015, s. 1-18.

Yorulmaz, Hüseyin: **Bilge Lider Aliya İzzetbegoviç**, İstanbul, Hat Yayınevi, 2015.